

заключается в том, чтобы определить финансовые исследования с теоретической точки зрения и лучше понять мошеннические финансовые махинации и особенности судебного расследования мошенничества. В Казахстане форензик научно мало изучен, потому требует новых обсуждений и научных дискуссий.

Ключевые слова: внутренний контроль, внутренний аудит, форензик, финансовые расследования, мошенничество.

MODERN METHODS OF INTERNAL AUDIT DEVELOPMENT

M.Zh. Kaparova, S.A. Tleubaeva

Taraz State University in the name of M.H. Dulati

Taraz, Kazakhstan

Abstract

This article looks at the type of service that examines the financial fraud of officials. The study of this topic reveals the identification of financial research from a theoretical point of view and the specifics of the investigation of judicial fraud. In Kazakhstan, forensic is less scientifically studied. Therefore, it requires discussion and scientific discussions.

Keywords: internal control, internal audit, judicial examination, financial investigations, fraud.

Нарықтық экономикаға көшу ұйымның бақылауында жаңа ғылыми білім саласы мен тәжірибелік қызметтің пайда болуына себеп болды. Бұл – ішкі аудит. Сонымен қатар, ішкі аудит жалпы ішкі бақылау жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Кәсіпорында ішкі аудит бухгалтерлік есепті табысты ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Ол

кәсіпорында жүзеге асырылатын қызметті тәуелсіз бағалау ретінде анықталуы мүмкін.

Қазіргі уақытта аудит қызметі қатаң түрде реттеледі. Еуропалық қауымдастықтар кеңесі компаниялардың қаржылық есептілігінің құрамы мен құрылымын, сондай-ақ аудит жүргізу тәртібін анықтайтын бірқатар нұсқаулар шығарды. Сонымен қатар, нұсқауларда бухгалтер-аудиторларға қатаң талаптар қойылған.

Сонымен қатар, көптеген ғалымдардың «ішкі аудит» анықтамасына көзқарастары қарастырылған. Арнайы әдебиетте ғалымдар мен практиктердің ұстанымдары (Гуцес Э.Т., Бурцев В.В., Мельник М В, Андреев В.Д. және т.б.) ішкі аудиттің анықтамасында ерекшеленеді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта «ішкі аудит» терминіне нақты анықтама берілмеген. Ішкі бақылаудың бірыңғай жүйесіндегі ішкі аудит орнына ғалымдардың көзқарасы екі жақты: Качановский Д.Е. - ішкі аудит «қаржылық бақылаудың ажырамас бөлігі» деп санайды, Бурцев В.В. - оны «бақылау формаларына» жатқызады, Богомолов А.М. және Голочапов Н.А. - оны «жалпы аудиттің ажырамас бөлігі» деп санайды, Додж Р. - «ішкі бақылаудың ажырамас бөлігі», Андреев В.Д. - «бақылау тәсілдерінің бірі» деп санайды /1/.

ҚР «Аудиторлық қызмет туралы» заңға сәйкес, аудиторлық стандарттарда қолданылатын терминдер мен анықтамалар тізімінде ішкі аудит шаруашылық субъектіде меншік иелерінің мүддесінде ұйымдастырылған және ішкі құжаттармен реттелетін бақылау жүйесі деп түсіндіріледі /2/. 610 «Ішкі аудит қызметінің жұмысын қарастыру» ХАС-қа сәйкес субъект ішінде қызмет атқаратын бағалау қызметін білдіреді. Сонымен қатар, ішкі аудиттің функцияларына бухгалтерлік есеп пен ішкі бақылау жүйелерінің тиімділігін зерттеу, бақылау және бағалау жатады.

Сыртқы аудитор аудиторлық пікірді білдіруге және сыртқы

аудиторлық шаралардың сипатын, мерзімін және ауқымын анықтау үшін жауапты болса да, ішкі аудиттің кейбір элементтері сыртқы аудиторға пайдалы болуы мүмкін. Сондықтан, авторлардың пікірінше, ішкі аудитті экономикалық субъектінің ішкі бақылау жүйесі ретінде қарастыру дұрысырақ. Осылайша, авторлардың пікірінше, ішкі аудит - бұл жұмыс тиімділігін арттыру, болашақ даму болжамын және ұсыныстар әзірлеу үшін қосымша резервтерді анықтау мақсатында ұйымда жүзеге асырылатын қаржылық, іскерлік және басқарушылық қызметті тәуелсіз, құзыретті бағалау жүйесі.

Қазіргі жағдайда, ішкі бақылау қызметі тұрақты экономиканы дамытудың заманауи шарттарына қойылатын талаптарға толығымен сәйкес келмейді. Күннен күнге ішкі аудиттің және ұйымның қаржы-шаруашылық қызметіне талдау жүргізудің теориясы мен тәжірибесі дамуда. Өздеріңіз білетіндей, кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижесі пайда табу. Кәсіпорынның пайдасын өнімдерді сатудан ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның басқа активтерін сатудан, операциялық емес және операциялық кірістер мен шығыстардан, сондай-ақ ішкі резервтік қорларды үнемдеуден қалыптастыруға болады.

Алдағы жылдары бизнес қарқынды бәсекелестік ортаға тап болады, мұнда білім күшке айналады және өзгеру және бейімделу мүмкіндігі маңызды рөл атқарады. Бағалар арасындағы айырмашылық азайған сайын, ұйымдар бәсекелестерден ерекшелену үшін ерекше ұсыныстар іздеулеріне тура келеді. Бұдан басқа, олар жаһандық экономикадағы бизнесті жүргізу тәуекелдерін анықтауға және оларға дайындалуға, сондай-ақ үнемі дамып келе жатқан технологияларға көбірек назар аудару керек. Бұл дамудың ортасында бола отырып, ішкі аудиторлар тәуекелдерді анықтауда, шешімдер іздестіруде және күтпеген жағдайларға дайындықта жоғарғы басшылыққа көмектесуде маңызды рөл

атқарады. Экономикалық қарым-қатынастарды дамытуға заманауи технологияларды енгізу қаржылық алаяқтық жағдайларын, материалдық және зияткерлік меншіктерінің ұрлау оқиғаларының өсуін арттырды. Ең алдымен, банк секторының ұйымдарына ықпалы тиді, бұл тек қана сандық емес, сонымен қатар сапалық интернет-технологиялар көмегімен жасалған қылмыстардың өсуін арттырды. Бұл өсіп келе жатқан үрдіс тек экономикалық және ақпараттық қауіпсіздікті ғана емес, осы саладағы тәуекелдерді талдау, болжау және азайтуды қамтамасыз ететін білікті мамандардың қызметтері үшін коммерциялық және мемлекеттік ұйымдардың нақты қажеттілігін анықтады.

Күн сайын компания өз қызметін жүзеге асыру барысында ұрлық, алаяқтық, рейдерлік шабуылдар, қызметтік міндеттерін дұрыс пайдаланбау, компьютерлік қылмыстар, компания басшылығының сеніміне теріс қарау (ақша мен мүлікті қарызға алу, банк несиелері, қызметкер жұмыс істемейтін жұмыс үшін аванс алу және т.б.), сыбайлас жемқорлық, зияткерлік меншікке қол сұғу сияқты әрекеттермен соқтығысады. Ең күрделі мәселелерді шешу ішкі аудитті ұйымдастырудың айтарлықтай талаптарын, оны жүргізу шарттарын, аудиторлар мен ұйым басшыларының өзара қарым-қатынасын, аудиторлардың жауапкершілігін айқындау арқылы айтарлықтай жеңілдетеді. Дегенмен, іс жүзінде заңның негізгі ережелерін іске асыру әртүрлі себептерге байланысты қиынға соғуда, атап айтқанда, ішкі аудиттің тиімділігі оның әдіснамалық қамтамасыз ету деңгейі, ұйымдардың қызметіндегі дағдарыс аспектілерін анықтаудың арнайы әдістерінің болуы, жоспарлау, ішкі аудиттің нәтижелерін жоспарлау, жүзеге асыру және беру кезеңінде аудиторлардың іс-әрекеттерінің нормативтік актілері.

Бұдан басқа, ішкі аудит әрбір процестің және өндіріске қатысатын

әрбір бөлімнің шығындарының көлемін бақылауды қамтамасыз етеді. Ішкі аудиттің басты міндеті - барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың экономикалық қызметінің барлық түрлерінің тиімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ ұйымның және оның иелерінің заңды мүдделерін қорғау. Осылайшы бір-бірте біздің өмірімізге «форензик» ұғымы енеді. Ол тергеу жүргізуге және клиенттерге алаяқтық фактілерін және себептерін анықтауға, сондай-ақ ірі халықаралық алаяқтыққа дейін компанияның ұрланған активтерін іздеуге көмектеседі.

Ішкі қаржы тергеу жүйесінің теориясы мен тәжірибесі оны ұйым иелерінің және менеджерлерінің мүдделерінде ұйымдастырылған және ішкі құжаттармен реттелетін басқару жүйесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Ғалымдар өз жұмыстарында ұсынатын бақылаудың жіктелуіне арналған анықтамалар мен критерийлердің алуан түрін ескере отырып, біз өз зерттеуімізде «форензик» санатына негіздейміз. Бұл - компанияның мақсаттарына қол жеткізуге жеткілікті сенімділікті қамтамасыз ету үшін клиенттердің ұйымдастырған және жүзеге асыратын процесі: қаржылық есептіліктің сенімділігіне сенімділік; ресурстарды ұтымды пайдалану; активтерді сақтау; тәуекелдерді басқару; алаяқтықтың алдын-алу.

Көптеген мемлекеттерде де, Ресей заңнамасында да «қаржылық тергеу» ұғымын анықтайтын нормалар жоқ. Дегенмен, Ресей Федерациясының Үкіметі жанындағы Қаржы Академиясының «Салық полициясы» кафедрасының доценті Н.Пименовтың ғылыми анықтамасымен келісуге болады: «Қаржылық тергеу процедуралық қызмет ретінде шаруашылық субъектілерінің қаржы ресурстарын қалыптастыру, бөлу, қайта бөлу және пайдалануды қолдауға байланысты жасалған бұзушылықтардың маңызды және тиісті мән-жайларын жинау, біріктіру, терең қарау, қатынастар /3/.

«Форензик» термині латын тілінің «foren» - «форум алдында сөз сөйлеу» сөзінен шыққан, яғни сот алдында сөз сөйлеуді білдіреді. Соттық дебаттар - Ежелгі Римдегі сүйікті жанрлардың бірі болды, атап айтқанда, бұл Цицеронның жұмыстары арқылы белгілі. Б.з.д. 50-ші жылдардың ортасынан бастап Цицерон құқықтану теориясы мен шешендік теориясымен айналысқан: «Мемлекет туралы», «Шешен туралы», «Заңдар туралы» /4/.

Орыс тіліне бұл сөз ағылшын тілінен келген. «Forensics» термині «forensic science» сөзінің қысқартылғаны, сөзбе-сөз «соттық ғылым», яғни дәлелдемелерді зерттеу ғылымы. Сондай-ақ, forensic сөзі сын есім ретінде соттық немесе қылмыстық іс сараптамасын және де зат есім forensic expert - аталмыш салада жұмыс істейтін сарапшыларды білдіреді. Бұл мамандар қылмыстық сот төрелігі мен криминалистикаға негізінен дәлелдемелерді зерттеу және бағалау үшін сарапшылар ретінде қатысады.

Қаржылық құқық бұзушылықтар мен экономикалық қылмыстардың біліктілік белгілерін кеңейте отырып, қылмыстық процесте прокурорлық және қорғаныс тараптарының дәлелдемелерін, сондай-ақ олардың әрекеті қылмыс, әкімшілік құқық бұзушылық болып табыла ма, жоқ па екендігін анықтау үшін олардың құзыреттілігі ұстанымдарын тергеуге және бағалауға қабілетті мамандар қажет.

Әр түрлі себептермен коммерциялық ұйымдар тек қана төтенше жағдайларда құқық қорғау органдарынан алаяқтықпен байланысты мәселелерді шешуге көмек сұрайды және бұл мәселені әрдайым сотқа дейін жеткізу де қажет емес. Бизнес қауымдастығы осындай шетін мәселелерді өз бетімен, кейде ішкі қауіпсіздік мамандарының көмегін пайдаланып шешіп көреді, ал егер ондай мамандар жоқ болса, немесе олардың біліктілігі жеткіліксіз болса, онда олар көмекке тиісті компанияларға жүгінеді.

Жоғарыда айтылғандай, сот мәжілісі бір сәтте пайда болмады, дүниежүзілік экономиканың тарихи дамуының және басқарудың нарықтық механизмін қалыптастырудың салдары ретінде пайда болды. Қаржылық есептіліктің мәнін неғұрлым толық ашып көрсету үшін зерттеу тарихи туындаудың шығу тегі мен алғышарттарын, сондай-ақ даму жолдарын және қалыптасудың әр кезеңінде бірқатар маңызды ерекшеліктерді қарастырды.

Форензик қызметтерін көрсететін ең үлкен нарықтарына Ұлыбритания және АҚШ сияқты елдер кіреді. ХХІ ғасырға дейін, 30 жылдан астам уақыт бұрын АҚШ, Ұлыбритания және басқа елдерде форензик кеңесшілері пайда болды.

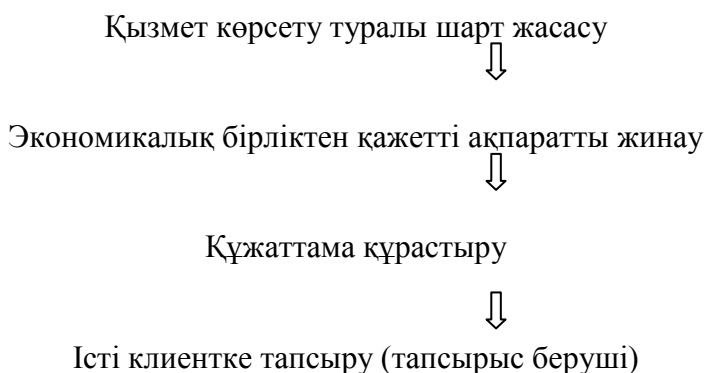
Форензик саласындағы халықаралық мамандар желісі бар, онда 29 елде бірнеше мыңнан астам қызметкер жұмыс істейді. Бұл парақорлық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруға бағытталған заңдардың сақталуы мен тергеуінің саны едәуір артқан жерлерде орын алады.

Ресейде және ТМД-дағы басқа елдерде форензик нарығы (дәлірек айтқанда, қаржылық теріс қылықты тергеу және алаяқтықты тексеру бойынша қызметтер) енді дами бастады. Форензик қаржылық алаяқтық пен алаяқтықты тергеу үшін тергеу жүргізудің және клиенттердің алаяқтық фактілер мен себептерін анықтауға, сондай-ақ ұрланған активтерді іздестіруге көмектесетін кешенді әдіснаманы пайдаланады. Форензиктің ТМД елдерінде кішігірім қателіктерден және компания активтерінің ірі масштабты алаяқтықтан ұрлануынан тергеу тәжірибесі бар, акционерлерден, басқармадан, қадағалаушы кеңестің мүшелерінен, сондай-ақ ішкі және сыртқы аудиторлардан туындайтын алаяқтық туралы күдікпен тергеу жүргізіледі.

Бухгалтерлерден, аудиторлардан, қаржылық тергеушілерден, ақпараттық технологиялар мамандарынан құралған топ тұтынушыларға

қажетті дәлелдерді жинауға, сұхбат жүргізуге және барлық табылған фактілер туралы егжей-тегжейлі есеп дайындауға көмектеседі. Олар құпиялылық, заңдылық және этикалық стандарттар талаптарына жауап береді сондай-ақ компания беделінің тәуекелдерін ескереді.

Қаржылық тергеуді жүргізу процесі форензикке өтінім түскеннен кейін басталады. 1-суретте қаржылық тергеу жүргізудің (форензиктің) қарапайым схемасы көрсетілген:

1-сурет. Форензик шаралары ретінің сызбасы

Әлемдік практика шолуларында кейбір зерттеушілер оларды заңгерлерге, біреулері forensic expert аудиторларға жақынырақ деп санайды. Біздің ойымызша шындық ортасында, дәлірек айтқанда, заңгер де, аудитор да бір деңгейде forensic expert. Сонымен қатар, forensic expert бухгалтерлік есеп пен юриспруденцияда ғана емес, сонымен қатар экономиканың көптеген секторларында терең білімге ие болу керек, оларда орын алатын бизнес-процестерді түсінуі керек.

Сондай-ақ, киберкылмыскерлер санының артуымен сарапшылардың IT-технологиялар саласындағы терең білімдерін зерттеуге тарту қажет болды. Нәтижесінде, қаржылық алаяқтық жағдайларды тергеу барысында

data forensic жеке бағыты анықталды. Сот практикасы сот және юриспруденция қиылысында, бірақ заң қызметтеріне қарағанда, экономика мен бухгалтерлік есепке жақынырақ. Егер форензик мамандар фактілер ұсынса және заңгерлер осы фактілерге негізделген қорытынды жасаиды.

Форензиктің 2008 жылға дейінгі дамуын ТМД елдерінде дамудың бірінші кезеңіне жатқызуға болады. 2008 жылдың дағдарысынан кейін бизнес-қауымдастық ақшаны мұқият санай бастады және алаяқтықты сөзсіз төлем ретінде қабылдауды доғарды. Енді басқарушы немесе іскери серіктестер ұрлап жатса, ол басқарылатын шығындар түрлерінің бірі ретінде қабылданады және азайтылуы мүмкін.

Нәтижесінде екі міндет пайда болды: қызметкерден өздеріне қиындықтар туғызбастан, қалай құтылуға болады және алаяқтықтың салдарынан жоғалған нәрсені қалай қалпына келтіруге болады. Осы проблемаларды шешу еңбек, қылмыстық, азаматтық, корпоративтік құқық және талдамалық есептің процедуралық нормаларын білуді талап етеді.

Форензик ТМД елдерінде тек қана алаяқтық мәселелеріне маманданған. Корпоративтік алаяқтық, тергеу және активтерді қалпына келтіру тәжірибесі басқа көптеген заң фирмаларында бар. Ерекшелік мынада: егер кәсіби заң фирмасы заңгерлік емес, бірақ сонымен тығыз байланысты қызметтерді ұсыну үшін бухгалтерлерді, инженерлерді және басқа мамандарды тартса, бұл – форензик. Егер заң фирмасында мұндай мамандар жоқ болса, алаяқтыққа қарсы тұру саласындағы заң қызметтері туралы айтылады. Форензик дағдыларды қажет ететін кейбір жобалар заңды және қаржылық құрамдас бөліктерге бөлінуі мүмкін, сондықтан жиі жақсы форензиктер әмбебап мамандар болып табылады, олар заңды және қаржылық мәселелерге бағдарланған.

Мұндай қаржылық зерттеулердің мақсаттары әдетте:

- қылмыс немесе оқиға орын алғанын дәлелдеу;
- оқиғаға қатысты оқиғаларды қалпына келтіру;
- қылмыскерлерді анықтау;
- қылмыскерлердің қатысуы мен жауапкершілігінің дәлелі;
- қылмыскерлер тарапынан жалған ниеттердің болуын дәлелдеу.

Батыста және көптеген ресейлік компанияларда акционерлер үшін ең маңызды мәселе – басшылыққа деген сенімге тікелей байланысты, компанияның құны. Алаяқтық фактілері осы сенімге нұқсан келтіреді. Бұған батыстағы компаниялардағы дау-дамайлар дәлел. Ресейде компанияға қарсы қызметкерлердің алаяқтық және ұрлық фактілері сирек қоғам игілігіне айналады. Олар анықталған жағдайда көптеген басшылар қылмыскерді «тыныш» жұмыстан шығырады және істі құзыретті органдарға бермеуді қалайды, өйткені корпоративтік алаяқтықтың ең жиі кездесетін фактілері - пара беру және инсайдерлік ақпаратты сату – оны дәлелдеу қиын. Көптеген алаяқтар өздерін жазасыз сезінеді. Алайда заңнама жетілдірілуде.

Активтерді заңсыз иемдену әрқашан да экономикалық қылмыстың ең көп таралған түрі болды. Сонымен қатар, парақорлық пен жемқорлыққа қатысты статистика тікелей қарама-қарсы. Парақорлық пен сыбайлас жемқорлық әлі де ресейлік компаниялар үшін күрделі мәселе болып отыр. Мысалы, ресейлік респонденттердің 58% парақорлық пен жемқорлықпен бетпе-бет кездескенін мойындады, ал бұл көрсеткіш бүкіл әлемде 27% көрсетіп отыр. Демек, бұл көрсеткіш орташа әлемдік көрсеткіштен екі есе көп және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте ресейлік үкімет пен бизнестің алдына қандай күрделі міндет қойылғанын көрсетеді.

Бүкіләлемдік экономикалық қылмысқа қарсы зерттеудің деректері бойынша алаяқтықтың көптеген категориялары бойынша Ресей үшін статистика бүкіл әлем бойынша деректерге ұқсас. Мысалы, алаяқтықтың ең көп тараған түрі - мүлікті (активтерді) заңсыз иелену - 69%.

2014 жылы Ресейде және бүкіл әлемде алаяқтықтың жиі кездесетін түрі кибер-шабуылдар болды - 25% және 24%, және қаржы есептілігін бұрмалау (бухгалтерлік деректерді манипуляциялау) - тиісінше 25% және 22%. Осы түрдегі қылмыстың айтарлықтай өсуі шығындарды қысқарту нәтижесінде пайда болған басқару жүйесіндегі сәтсіздіктермен түсіндіріледі /4/.

PricewaterhouseCoopers (PwC) «Дүниежүзілік экономикалық қылмыс бойынша шолу» (TheGlobalEconomicCrimeSurvey) трансұлттық аудиторлық компаниясының зерттеуіне сәйкес, 2011 жылы «есептік мәліметтерді манипуляциялау» индикаторы әлемде де, Ресейде де экономикалық қылмыстардың жалпы құрылымында үшінші орынды иеленді. Ал Ресей Федерациясы туралы деректер осы бағыттағы әлемдік үрдіске: әлемде - 24% -ға және Ресей Федерациясына - 23%. Бұған компанияның брендіне келетін зиян жатады; тұтынушының, нарықтың және акционердің сенімін жоғалту немесе төмендету; компанияның іскери серіктестермен және реттеуші органдармен қарым-қатынасына келтірілген залал; команданың моральдық-психологиялық ахуалының нашарлауы, бұл қызметкерлердің жоғары айналымы мен еңбек өнімділігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Экономикалық қылмыстың теріс әсерін команданың моральдық-психологиялық климатына жағымсыз әсер етуі бизнес ашықтығын арттырудың жалпы үрдісімен және бизнес қауымдастықтың сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілігімен байланысты болуы мүмкін, себебі компания заңсыз әрекеттерге қатаң және төзбеушілікпен қарау

қызметкерлерге моральдық хабарлама жасайды. Төменде экономикалық қылмыстар олардың қызметінің келесі аспектілеріне теріс әсер етеді деген респонденттердің пайызы көрсетілген.

Алаяқтықтан қаржылық емес шығындар сандық бағалау қиынға соққанымен, олар бизнес үшін елеулі ысырап әкелуі мүмкін. Ресейдегі респонденттердің 31% -ы және дүние жүзінің 27% -ы экономикалық қылмыстардың өз қызметкерлері арасында моральдық ахуалға теріс әсерін тигізгенін айтады.

2014 жылы компаниялардың 16%-ы экономикалық қылмыстардың құрбандары болғанын хабарлады, бұл тікелей қаржылық шығындар 1 млн. АҚШ долларынан асты, бұл әлемдік көрсеткіштен (12%) айтарлықтай жоғары. Бұл алаяқтықтан келтірілген залал әлі де жоғары деңгейде екенін көрсетеді. Сонымен бірге біз өте жоғары шығындарға (100 миллион доллардан асатын) ұшыраған жағдайлардың жиі кездесетінін көреміз. Респонденттердің тек 3% -ы 2014 жылы осындай үлкен шығындарға тап болғанына қарамастан, бұл көрсеткіш бүкіл әлем бойынша көрсеткіштен (2%) қарағанда Ресейде бұрынғысынша жоғары.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.Крапивин. О мошенничестве, форензике и разрешении... // Сайт российской юридической фирмы, специализирующейся на форензике www.abouzovkrapivin.com

2. «Аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасы 1998 жылғы 20 қарашадағы № 304-І Заңы. (2018.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

3. Н.А.Пименов. Финансовые расследования: основные подходы // Вестник Финансовой академии.- 2003. - №1 (25). Москва, «Финансы и статистика». – С.24-31.

4. Марк Туллий Цицерон / ru.wikiquote.org/wiki/

5. Всемирный обзор экономических преступлений - 2014 / <http://www.pwc.ru/>